

можуть бути не тільки жінки та діти, але й чоловіки, незалежно від їх матеріального становища, статусу, раси і т. д.

Таким чином, підсумовуючи все вище викладене, можна стверджувати, що проблема насильства в сім'ї є глобальною, адже цій проблемі приділяє увагу вся світова спільнота. Її не можна вирішити тільки прийняттям нормативно-правових актів. Слід сказати, що для ефективної реалізації нормативно-правових приписів повинен бути комплексний підхід як із боку законодавців, правоохоронних органів, місцевої влади, так й із боку засобів масової інформації та діяльності громадських об'єднань громадян.

Отже, будемо сподіватись, що з ратифікацією України Стамбульської Конвенції ситуація щодо захисту жінок та інших осіб, що страждають від насильства, зміниться на краще.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-70>

ЗГВАЛТУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ХАРАКТЕРИСТИКА, ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ

Волобуєв Анатолій Федотович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
ДВНЗ «Донецький державний університет внутрішніх справ»
м. Кривиницький, Україна*

Сьогодні вітчизняна наукова думка, розвиваючись під впливом реалій – в умовах уведення в Україні воєнного стану й окупації військами РФ значної території окремих регіонів, вчинення ними широкомасштабних воєнних злочинів проти населення, зокрема й згвалтувань, має спрямовувати свої зусилля на виконання невідкладних завдань. Серед них визначення особливостей механізму вчинення згвалтувань та їх розслідування.

Під час війни (воєнного стану) міжнародна наукова спільнота розглядає згвалтування як різновид воєнних злочинів, коли жертви (найчастіше молоді жінки і дівчата) часто вважають військовими трофеями. Такі злочинні дії вчиняють на тлі сильного фізичного та психологічного впливу на жертв і свідків. Відповідно до Римського статуту – правового підґрунтя діяльності Міжнародного кримінального суду до сексуального насильства під час війни належать: «згвалтування,

сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства»¹. Тому розслідування таких злочинів є справою не тільки правоохоронних органів і судів окремої країни, а й усієї міжнародної спільноти, що передбачає співробітництво з Міжнародним кримінальним судом. Згідно з положеннями кримінального процесуального законодавства України співробітництво з Міжнародним кримінальним судом спрямовано на поширення його юрисдикції на іноземних громадян та осіб без громадянства, які діяли з метою здійснення збройної агресії проти України, з тим щоб жодний військовий злочинець не уникнув справедливого кримінального покарання. Для успішного виконання цього завдання потрібно зважати на низку чинників, які зумовлюють особливості розслідування зґвалтувань в умовах воєнного стану.

Криміналістична характеристика зґвалтування, вчиненого на тимчасово окупованих територіях.

Особливості суб'єкта зґвалтування. Суб'єктом зґвалтування та інших форм сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях виступає озброєна особа – військовослужбовці РФ, що вторглися на територію України. Мотивом їхніх дій є задоволення сексуальної потреби, поєднаної з прагненням приниження українців на знак перемоги чи як засіб терору, залякування. Саме така мотивація робить подібні масові діяння воєнними злочинами проти людяності. Вони не є одиничними випадками, а постають частиною урядової політики, великого поширення звірства, яке замовчується чи виправдовується урядом країни-агресора.

Обстановка вчинення зґвалтування. Злочини вчиняються на тимчасово окупованій території, на якій відсутні органи влади, зокрема й правоохоронні органи, постраждалої від агресії країни. У результаті в соціальному середовищі формується атмосфера беззаконня, безвиході, що зазвичай породжує серед людей почуття страху та покори перед озброєними окупантами-насильниками. Їхнє всевладдя спричиняє формування серед населення стокгольмського синдрому – термін започатковано в результаті ґрунтовного аналізу ситуації із захопленням заручників у Кредитному банку Стокгольма в серпні 1973 р.². Тобто психологічного несвідомого захисного стану, що характеризується толерантністю жертви до кривдника.

1 Міжнародні суди, Організація Об'єднаних Націй. (1998, Липень 17). *Римський статут Міжнародного кримінального суду*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення 27.02.2023).

2 Boström, M. (2009). The Stockholm Syndrome. URL: <https://sverigesradio.se/artikel/3254778> (дата звернення 27.02.2023).

Потерпіла особа. Потерпілими від сексуального насильства на тимчасово окупованій території зазвичай є жінки і неповнолітні дівчата. Як повідомляється, останні дослідження показали, що понад 20% жінок з-поміж втікачів та внутрішньо переміщених осіб говорять, що зазнавали сексуального насильства³. Але є підстави вважати, що це занижені дані, оскільки жінки, які пережили масове сексуальне насильство з боку солдатів агресора, отримали глибоку психологічну травму і не схильні до оприлюднення відомостей про це.

Способами зґвалтування є такі дії насильника, що підлягають доказуванню: здійснення акту сексуального характеру або проникнення (вагінальне, анальне, оральне) в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета; дії насильника із запобігання можливому опору, його подолання чи отримання формальної згоди до здійснення акту сексуального характеру.

Як було встановлено після деокупації територій, російські військові у спеціально обраних приміщеннях вчиняли сексуальне насильство. Зокрема, слідчі виявили в Херсоні чотири великі слідчі ізолятори, де практикувалося зґвалтування палицями та удари електричним струмом по геніталіях. Оскільки свідки з різних місць описують аналогічні методи тортур, є підстави вважати, що за всім цим стоїть російське керівництво, солдати роблять це за наказом.⁴ До такого самого висновку доходять і зарубіжні розслідувачі, які вважають, що Росія використовує зґвалтування як військову стратегію в Україні.⁵

Сліди зґвалтування – джерела доказів. Зважаючи на значний відрізок часу, характерним для розслідування злочинів цієї категорії є зазвичай неможливість виявлення та фіксування матеріальних слідів вчинення дій сексуального характеру. Але ймовірно збереження слідів зґвалтування на одязі потерпілої особи, який належно зберігся до моменту відкриття кримінального провадження. Тому на деокупованих територіях переважним джерелом доказів про сексуальне насильство виступають показання потерпілих і свідків, які підлягають ретельному фіксуванню і перевірці, зокрема й з виявленням ознак тілесних ушкоджень статевих органів у потерпілих і відповідних слідів на одязі.

³ ООН назвала шокуючу кількість українців, зґвалтованих під час війни. (2022, Березень 30). *Сьогодні*. URL: <https://war.segodnya.ua/ua/war/vtorzhenie/> (дата звернення 27.02.2023).

⁴ Богданьок, О. (2023). Слідчі документують сексуальні злочини на деокупованих територіях – NYT. АТ «НСТУ». URL: <https://suspilne.media/353052> (дата звернення 28.02.2023).

⁵ Wang, P., Lister, T., Pennington, J., & Heather, C. (2022, October 15). Russia using rape as 'military strategy' in Ukraine. *Cable News Network. A Warner Bros. Discovery Company*. <https://edition.cnn.com/2022/10/15/europe/russia-ukraine-rape-sexual-violence-military-intl-hnk/index.html> (дата звернення 28.02.2023).

Особливості початкового етапу розслідування зґвалтування в умовах воєнного стану. Особливості відкриття кримінального провадження за ознаками сексуального насильства та проведення досудового розслідування зумовлено низкою чинників, пов'язаних як із суб'єктивними, так і з об'єктивними обставинами.

Суб'єктивні обставини – потерпілі особи (а іноді і свідки): залякані та бояться за життя та здоров'я власне чи своїх близьких; не вірять у дієвість правоохоронних органів, особливо в умовах воєнного стану, у судову перспективу своїх повідомлень і звернень; не бажають розголошу відомостей про пережите сексуальне насильство, осуду близьких і сторонніх тощо.

Об'єктивні обставини – потерпілі особи і свідки не в змозі повідомити про злочин, оскільки перебувають на окупованій території, самостійно виїхали або примусово вивезені за межі держави; втрачено можливості виявлення та фіксування матеріальних і ідеальних слідів сексуального насильства через значний проміжок часу, що минув.

Зазначені суб'єктивні й об'єктивні чинники великою мірою впливають на можливості отримання доказів щодо обставин сексуального насильства, вчиненого на тимчасово окупованих територіях, що також залежать, слід наголосити, і від характеру первинної інформації про ознаки вчинення тих чи тих кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Зважаючи на це, виокремимо дві типові слідчі ситуації.

Слідча ситуація 1. Виявлення ознак вчинення зґвалтування у зв'язку із заявою потерпілої особи. Така ситуація є типовою, коли потерпіла особа за власною ініціативою звертається із заявою до правоохоронних органів. Рішучість у поданні такої заяви може сформуватися в особи під впливом надання психологічної, медичної та правової допомоги громадянам, які стали жертвами насильства під час російського вторгнення. Тому вжиття заходів щодо забезпечення постраждалих і свідків належною підтримкою надає шанс подолати негативні суб'єктивні бар'єри й отримати докази щодо насильства.

Після складання протоколу отримання такої заяви відомості про вчинення кримінального правопорушення згідно ч. 1 ст. 214 КПК України не пізніше 24 годин повинні бути внесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Після цього потрібно невідкладно провести допит потерпілої особи, за наявності передумов провести огляд місця події, вжити заходів щодо виявлення та вилучення речей зі слідами сексуального насильства, встановити та допитати свідків, провести судово-медичну експертизу потерпілої особи та речових доказів зі слідами біологічного походження.

Слідча ситуація 2. Виявлення ознак вчинення звалтування у зв'язку з розслідуванням іншого кримінального правопорушення. Така ситуація є типовою, коли правоохоронні органи після деокупації територій виявляють ознаки вчинення військовими РФ тяжких злочинів, зокрема місця поховання вбитих і закатованих людей. У такому разі відкривають кримінальне провадження за ознаками умисного вбивства, зокрема у зв'язку з кваліфікуючою обставиною, передбаченою п.п. 8 і 14 ч. 2 ст. 115 КК України. Коли під час проведення судово-медичного дослідження трупа встановлюють ознаки статевого акту перед настанням смерті, то відкривають і кримінальне провадження за ст. 152 КК України.

У наведеній ситуації особливість розслідування звалтування полягає в тому, що його здійснюють у сукупності з розслідуванням умисного вбивства. Це значною мірою обумовлює проведення слідчих (розшукових) дій, до завдань яких входить встановлення обставин кількох взаємопов'язаних кримінальних правопорушень: огляду місця події, судово-медичної експертизи трупа та речових доказів, встановлення та допити свідків, пред'явлення для впізнання тощо.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-298-5-71>

ЄДНІСТЬ НАУКОВОГО І ПРИКЛАДНОГО ДИСКУРСУ В ДОСЛІДЖЕННІ ПРОБЛЕМАТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ОБМЕЖЕННЯ/ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У РЕАЛІЯХ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Ворожбіт-Горбатюк Вікторія Вікторівна

*доктор педагогічних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу дослідження проблем
кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса
м. Харків, Україна*

Формування правової реальності в національному і міжнародно-правовому аспекті відбувається у контексті глобалізаційних процесів та інтернаціоналізації усіх аспектів суспільних відносин. Проблематика реалізації прав засуджених до обмеження/позбавлення волі в реаліях упровадженого в Україні воєнного стану характеризується стадією